

Икономическата свобода в България през 2003, Георги Ангелов и Владислав Сланчев

С убеждението, че стопанската свобода трябва да бъде в основата на по-нататъшните избори, свързани със стопанското развитие на България, тук представяме мястото на страната в Годишния индекс на световната икономическа свобода на института “Фрейзър”, Канада, излязъл от печат наскоро. Оригиналът е на английски език: **Economic Freedom of the World: 2003 Annual Report**, by James D. Gwartney, Robert A. Lawson, Fraser Institute, Vancouver, 2002. ИПИ е член на Мрежата за Стопанска свобода (Economic Freedom Network) от създаването ѝ през октомври 1996 г. в Сан Франциско. Пълният текст на доклада може да бъде намерен на: <http://www.freetheworld.com/>

Създаване на индекса на икономическата свобода

Започвайки от 1986 г., Майкъл Уокър от института “Фрейзър” и Нобеловият лауреат Милтън Фридман провеждат поредица от конференции с тема измерването на икономическата свобода. В проекта се включват и други водещи икономисти като носителите на Нобелова награда Гари Бекер и Дъглас Норт. Представени са множество изследвания в периода от 1986 до 1994 г., като в обект на анализ се превръщат няколко различни подхода. В крайна сметка тези конференции довеждат до разработването на Индекс на световната икономическа свобода (ИСИС). Институтът “Фрейзър”, Канада, всяка година изследва развитието на индекса, който в момента е достъпен за 123 държави.

Какво е икономическа свобода?

Ключовите съставки на икономическата свобода са индивидуалният избор, доброволната размяна, свободната конкуренция и защитата на личността и собствеността. Институциите и политиките са съвместими с икономическата свобода, когато осигуряват инфраструктурата за доброволната размяна и защитават индивидите и тяхната собственост от агресори, използващи насилие, принуда и измама, за да заграбят неща, които не им принадлежат. Законите и монетарни споразумения са особено важни: правителствата насърчават икономическата свобода, когато осигурят правна структура и система за прилагане на закона, която защитава правата на собственост и изпълнението на договорите по безпристрастен начин. Те увеличават икономическата свобода и като улесняват достъпа до стабилни и сигурни пари. В някои случаи самото правителство може да създаде валута със стабилна стойност. В други, то може просто да премахне пречките, които затрудняват използването на стабилни пари, създадени от други, включително частни организации и правителства. Икономическата свобода изисква също правителствата да се въздържат от много дейности, които се намесват в личния избор, доброволната размяна и свободата на участие и конкуренция на трудовите и продуктовете пазари. Икономическата свобода се намалява, когато данъците, правителствените разходи и регулациите заменят избора, доброволната размяна и пазарното сътрудничество. Регулациите, които ограничават упражняването на професия или започване на бизнес дейности също намаляват икономическата свобода.

Измерване на икономическата свобода

В “Световната икономическа свобода: Годишен доклад 2003” са използвани както обективни статистически показатели, така и резултати от социологически проучвания, поместени в две годишни издания: *Global Competitiveness Report* и *International Country Risk Guide*. Тези изследвания се използват, тъй като например различията между страните в качеството на правната система и регулативната политика правят измерването на икономическата свобода особено трудно. Обаче, в последния *Global Competitiveness Report* са включени само част от страните и по тази причина голям брой държави имат липсващи показатели.

Структурата на индекса обхваща пет основни области:

1. Размер на правителството: разходи, данъци и държавни предприятия
2. Правна структура и сигурност на правата на собственост
3. Достъп до сигурни и стабилни пари
4. Свобода на размяната с чужденци
5. Регулации върху кредита, труда и бизнеса

В петте основни области са включени 21 показателя, като много от тях са съставени от по няколко подпоказателя. На практика индексът използва 38 различни вида данни. По всеки показател или подпоказател дадената страна получава оценка по скала от 0 до 10, като 0 означава минимална стопанска свобода, а 10 – максимална. Оценка по показателите във отделните области се осредняват, за да се получат обобщените оценки за всяка една от тях. От своя страна, цялостната оценка за икономическа свобода се изчислява като се вземе средната стойност на рейтингите от петте области¹.

Класацията

В световен план се наблюдава увеличение на средната стойност на индекса – за 2001 година тя е 6,35 срещу 6,34 за 2000 година, 5,96 за 1995 година и 5,36 за 1980 година. челната тройка е същата като тази за 2000 година, а Хонконг запазва първата си позиция, която държи от началото на измерването на индекса на икономическа свобода през 1970 година.

Табл. 1 Световна икономическа свобода (място в класацията, страна, оценка)

1	Хонконг 8,6	26	Швеция 7,1	60	Тунис 6,4	91	Камерун 5,6
2	Сингапур 8,5	26	Тайван 7,1	64	Белиз 6,3	91	Чад 5,6
3	САЩ 8,3	26	Тринидад и Тоб. 7,1	64	Гватемала 6,3	91	Индонезия 5,6
4	Нова Зеландия 8,2	35	Унгария 7,0	64	Гвинея 6,3	91	Мадагаскар 5,6
4	Обед. Кралство 8,2	35	Италия 7,0	64	Парагвай 6,3	91	Нигер 5,6
6	Канада 8,1	35	Ямайка 7,0	64	Шри Ланка 6,3	91	Нигерия 5,6
7	Австралия 8,0	35	Испания 7,0	69	Кипър 6,2	100	Китай 5,5
7	Ирландия 8,0	39	Чехия 6,9	69	Литва 6,2	101	Колумбия 5,4
7	Швейцария 8,0	39	Йордания 6,9	69	Мексико 6,2	101	Пакистан 5,4
10	Нидерландия 7,8	39	Кувейт 6,9	69	Танзания 6,2	103	България 5,3
11	Финландия 7,7	42	ЮАР 6,8	73	Фиджи 6,1	103	Турция 5,3
11	Люксембург 7,7	42	Замбия 6,8	73	Хондурас 6,1	103	Венецуела 5,3

13 Австрия 7,6	44 Франция 6,7	73 Индия 6,1	106 Габон 5,2
13 Дания 7,6	44 Гърция 6,7	73 Словения 6,1	106 Руанда 5,2
13 Исландия 7,6	44 Намибия 6,7	77 Хърватска 6,0	106 Сиера Леоне 5,2
16 Естония 7,5	44 Перу 6,7	77 Хаити 6,0	106 Сирия 5,2
16 ОАЕ 7,5	44 Тайланд 6,7	77 Полша 6,0	110 Бурунди 5,1
18 Белгия 7,4	44 Уганда 6,7	77 Словакия 6,0	110 Того 5,1
18 Оман 7,4	44 Уругвай 6,7	81 Кот д'Ивоар 5,9	112 Еквадор 5,0
20 Чили 7,4	51 Бахами 6,6	82 Барбадос 5,8	112 Русия 5,0
20 Германия 7,4	51 Доминиканска р 6,6	82 Бразилия 5,8	114 ЦАР 4,9
20 Мавриций 7,4	51 Кения 6,6	82 Гана 5,8	115 Малави 4,8
23 Ел Салвадор 7,2	51 Латвия 6,6	82 Мали 5,8	116 Румъния 4,7
23 Панама 7,2	51 Филипини 6,6	82 Мароко 5,8	117 Украйна 4,6
23 Португалия 7,2	56 Аржентина 6,5	82 Папуа Нова Гв 5,8	118 Конго 4,5
26 Бахрейн 7,1	56 Боливия 6,5	82 Сенегал 5,8	119 Гвинея-Бисау 4,4
26 Ботсуана 7,1	56 Египет 6,5	89 Иран 5,7	120 Алжир 4,2
26 Коста Рика 7,1	56 Израел 6,5	89 Непал 5,7	121 Зимбабве 4,0
26 Япония 7,1	60 Малайзия 6,4	91 Албания 5,6	122 ДР Конго 3,9
26 Норвегия 7,1	60 Малта 6,4	91 Бангладеш 5,6	123 Мианмар 3,8
26 Южна Корея 7,1	60 Никарагуа 6,4	91 Бенин 5,6	

Като “блестящ пример” за напредък издателите на доклада посочват класираната на 26-то място Ботсуана. За справка БВП на глава от населението в страната е около седем пъти по-голям от средния за останалите страни в Африка. От централно- и източноевропейските държави най-добро е представянето на Естония, която през миналото десетилетие отмени вноските мита и въведе пропорционална подоходна данъчна система.

България

В сравнение с миналата година България отстъпва с две места от 101-о на 103-о място, а оценката ѝ от 5,32 е с една стотна по-ниска от миналогодишната.

Пред България са държави като Бенин, Албания, Иран и Нигер, като тя дели позицията си с Венецуела и Турция. В сравнение с 1995 година страната се е придвижила с две места напред, а оценката ѝ се е увеличила с 0,82. Въпреки отчетения прогрес обаче, процесът на либерализация на българската икономика се развива по-бавно в сравнение с осемте централно- и източноевропейски страни, които ще влязат в ЕС през 2004 година.

Както и в присъединителния процес, България и Румъния образуват втора изоставаща група според нивото на икономическа свобода след Естония, Литва, Латвия, Полша, Чехия, Унгария, Словения и Словакия.

Табл. 2. Разлики между стойността на ИСИС за България и средната стойност на показателя за някои групи държави

	1995	2000	2001
Разлика със средната стойност на СИС за 8-те централно- и източноевропейски страни- кандидати за членство в ЕС, присъединяващи се през 2004 година	-0,91	-1,02	-1,22
Разлика със средната стойност на СИС за страните-членки на ЕС	-2,77	-2,18	-2,08

Разлика със средната стойност на СИС за всички изследвани 123 страни	-1,46	-1,01	-1,03
--	-------	-------	-------

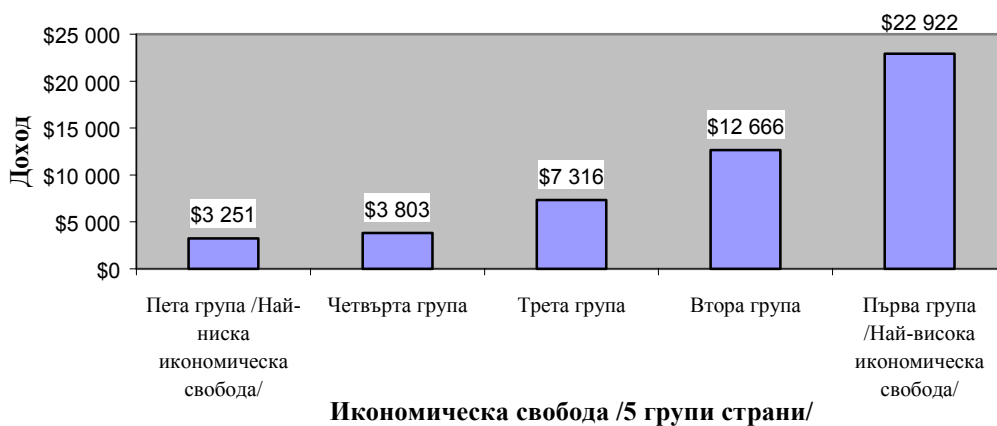
От Табл. 2 се вижда, че макар България да намалява разликата със страните-членки на ЕС, темпът, с който това става, е далеч по-бавен от този при разглежданите осем централно- и източноевропейски страни.

Връзка на икономическата свобода с други явления и показатели

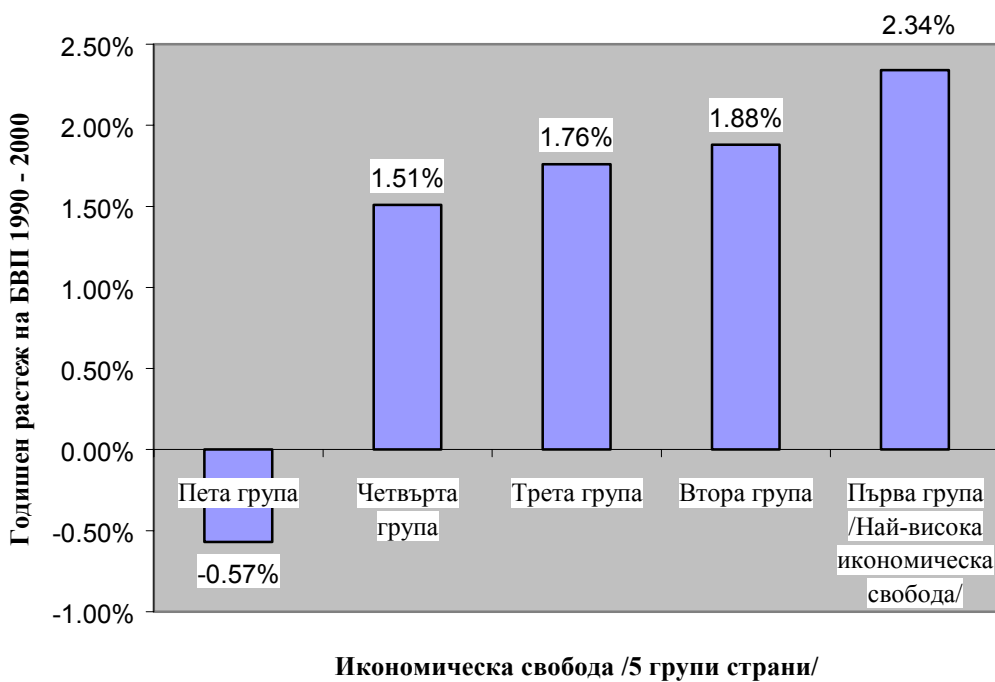
Значението на икономическата свобода като обяснение на редица процеси и явления в отделните страни се потвърждава от установените корелации между индекса на икономическа свобода и други важни индикатори. Налице са доказателства, че икономическата свобода е предпоставка за увеличаване на просперитета на всички групи хора, намаляване на бедността, насърчаване на други свободи и подобряване на жизнения стандарт. За да онагледят тази теза, авторите на индекса² разделят 123-те включени страни на пет групи, като в първата фигурират най-свободните в икономическо отношение, а в петата най-малко свободните. Резултатите са следните:

- В индекса за човешко развитие за 2003 година страните от първата група получават средна оценка 9 от максимална 10, а тези от последната – 6.
- Индексът на икономическа свобода е силно корелиран с дохода на човек от населението и икономическия растеж (фиг. 1 и фиг. 2).
- Един от начините, по който икономическата свобода насърчава просперитета е чрез привличането на повече инвестиции. Средното ниво на чуждестранните инвестиции на човек от населението в страните с най-голяма икономическа свобода е 2 657 щ. д., а в тези с най-малка – 52 щ. д.
- Страните от първата група имат най-ниски средни стойности в индекса за човешка бедност - 15, а от четвъртата и петата – най-високи – 33.
- Продължителността на живота е с над 20 години по-дълга в страните с най-голяма икономическа свобода в сравнение със страните с най-малка (фиг. 3). Част от причините за това са по-лесният достъп до жизненооспасяващи лекарства, ниската детска смъртност, масовото използване на подобрени водоизточници – фактори, чиято положителна корелация с икономическата свобода също е потвърдена.
- По седмобалната система на “Фрийдъм Хауз” най-свободните в икономическо отношение нации получават средно за граждански и политически свободи съответно 1,87 и 1,57, а най-малко свободните – 4,75 и 4,83.
- Разпределението на дохода не е по-равномерно в държавите с регулирани икономики, отколкото в онези, които са пазарно ориентирани (фиг. 4 и фиг. 5). Това опровергава критиците на икономическата свобода, които се съсредоточават върху предполагаемата неспособност на свободния пазар да създаде “справедливо”, разбирано като равномерно, разпределение на дохода или да се погрижи за бедните. На практика икономически свободните общества са по-производителни и тази допълнителна производителност води до по-високи доходи за всички, включително и за бедните.

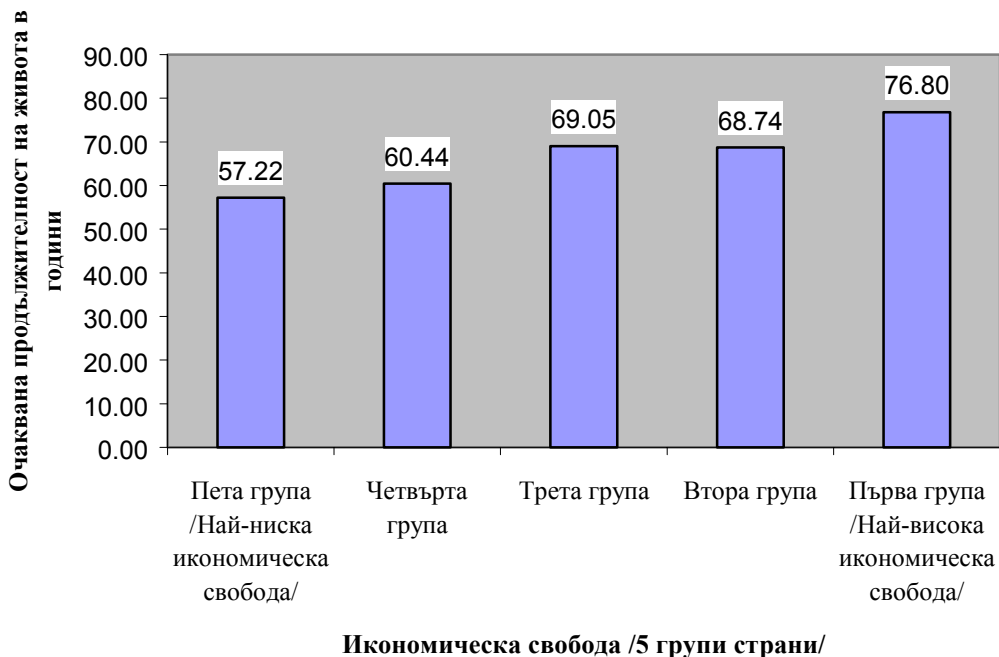
Фиг. 1 Икономическата свобода и доход на човек от населението

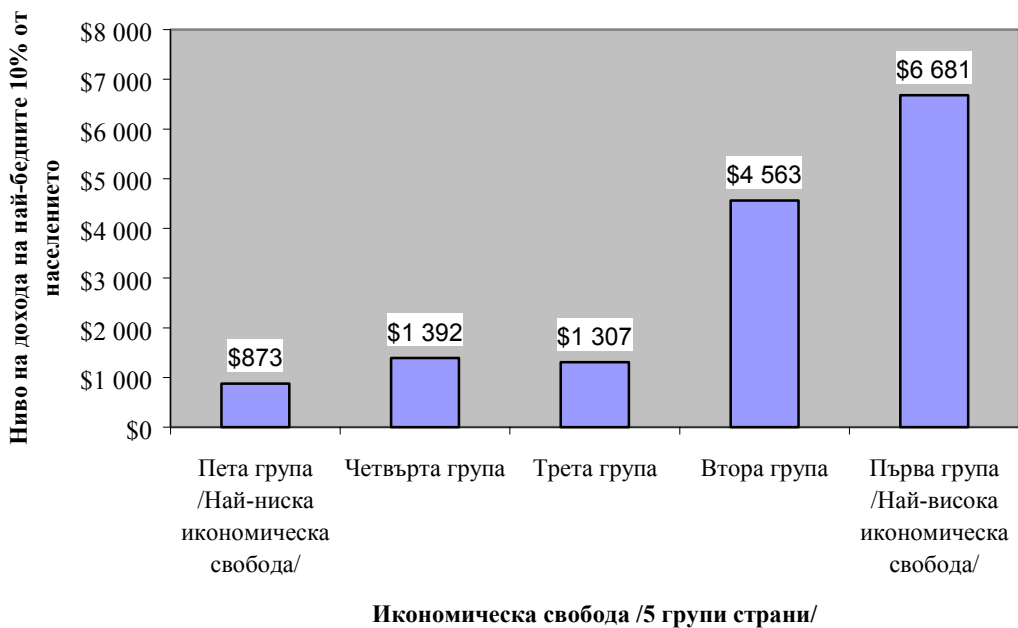
Фиг. 2 Икономическа свобода и икономически растеж

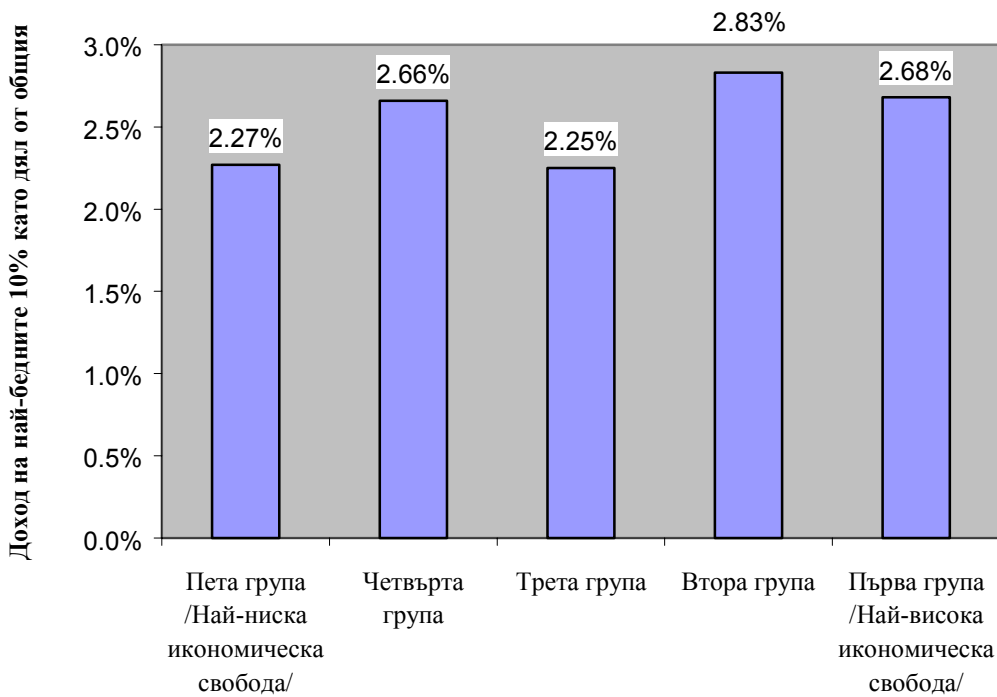
Фиг. 3 Икономическата свобода и продължителност на живота

Фиг. 4 Икономическа свобода и ниво на дохода на най-бедните 10%

Фиг. 5 Икономическата свобода и доход на най-бедните 10%

Икономическа свобода /5 групи страни/

Табл. 3 Индекс на световната икономическа свобода - България						
	1995	2000		2001		
Обобщена оценка (място в класацията)	4,5	105	5,3	101	5,3	103
1. Размер на правителството	4,0		4,0		4,6	
А. Правителствено потребление	6,5	17,8	5,2	22,2	5,8	20,2
Б. Трансфери и субсидии	6,6	13,0	5,8	15,9	5,5	16,8
В. Правителствени предприятия и инвестиции	0,0	55,6	2,0	44,8	2,0	49,8
Г. Най-висока пределна данъчна ставка	3,0		3,0		5,0	
(i) Най-висока пределна ставка за подоходния данък	3,0	50	5,0	38	8,0	29
(ii) Най-висока пределна ставка за подоходния данък & осигурителните вноски			1,0	56	2,0	53
2. Правна структура и сигурност на правата на собственост	5,9		5,4		4,8	
А. Независимост на съдебната система			4,2		3,2	
Б. Безпристрастност на съдилищата	5,3		4,5		2,9	
В. Защита на интелектуалната собственост			3,4		3,1	
Г. Военна намеса	7,5		8,3		8,3	
Д. Всеобхватност на правната система	7,0		6,7		6,7	
3. Достъп до сигурни пари	1,3		4,8		4,5	
А. Ръст на паричното предлагане	0,0	67,0	1,2	-44,2	0,0	14,8
Б. Променливост на инфлацията	0,0	66,4	0,0	172,1	0,0	410,3
В. Годишна инфлация за последната година	0,0	62,9	7,9	10,4	7,9	7,4
Г. Свобода да се притежава чуждестранна валута	5,0		10,0		10,0	
4. Свобода на размяната с чужденци	7,0		7,0		7,2	

А. Облагане на международната търговия	6,4		7,8		8,0	
(i) Мита и такси като процент от вноса и износа	7,9	3,2	9,5	0,7	9,6	0,6
(ii) Средна тарифна ставка	6,6	17,2	7,3	13,7	7,5	12,4
(iii) Променливост на тарифните ставки	4,7	13,3	6,8	8,1	6,8	8,1
Б. Регулаторни търговски бариери			6,4		6,4	
(i) Скрити бариери пред вноса			4,4		4,4	
(ii) Разходи за внос			8,5		8,4	
В. Размер на търговския сектор	6,6		5,9		7,1	
Г. Разлика между официалния и неофициалния валутен курс	9,0		10,0		10,0	
Д. Ограничения върху капиталовите пазари	5,0		5,0		4,7	
(i) Достъп до чуждестранни капитали			7,0		7,0	
(ii) Ограничения върху капиталовите транзакции с чужденци	5,0		3,1		2,3	
5. Регულიране на кредита, труда и бизнеса	4,3		5,4		5,4	
А. Регულიране на кредитните пазари	4,3		5,9		6,9	
(i) Частна собственост върху банките	2,0		8,0		8,0	
(ii) Конкуренция с чуждестранни банки			5,2		5,2	
(iii) Кредит за частния сектор	3,0		7,1		7,3	
(iv) Избягване на негативни реални лихви	8,0		4,0		9,0	
(v) Контрол върху лихвените проценти			5,3		5,3	
Б. Регულიране на трудовите пазари			4,9		4,9	
(i) Влияние на минималната работна заплата			2,6		2,6	
(ii) Гъвкавост при назначение и уволнение			4,3		4,6	
(iii) Колективно договаряне			7,9		7,6	
(iv) Стимули от помощи за безработица			6,8		6,8	
(v) Задължителна военна служба	1,0		3,0		3,0	
В. Регულიране на бизнеса			5,4		4,5	
(i) Контрол върху цените	4,0		6,0		6,0	
(ii) Административни пречки пред стартиращ бизнес			6,1		2,8	
(iii) Изгубено време заради бюрокрацията			6,0		4,0	
(iv) Леснота на стартиране на нов бизнес			2,5		2,2	
(v) Нередовни плащания към държавните служители			6,6		7,4	

1. Размер на правителството

Показателите в тази област показват до каква степен разпределението на ресурсите, стоките и услугите се основава на индивидуалния избор и пазарите вместо на политическия процес. Общата оценка за размер на правителството е 4,6 (от 10), което поставя България на 95 място от 123 страни - това показва, че правителството в България все още се намесва прекалено много в икономическата система.

Правителственото потребление в България е над 1/5 от общото потребление. Резултатът от това е, че то измества потреблението на индивидите, домакинствата и бизнеса; съответно решенията на правителството заменят личния избор и икономическата свобода бива ограничавана. Подобен е и ефектът от наличието на трансфери и субсидии (които в България са над 1/6 от БВП) - облагайки с данъци едни, за да осигури трансфери за други, правителството ограничава свободата на индивидите да задържат това, което спечелят със собствени умения и усилия. Субсидиите представляват изземване

на доход от успешния бизнес и прехвърлянето му към не толкова успешния. В резултат на това част от ресурсите в икономиката се използват неефективно, доколкото те произвеждат загуби, а останалата част от ресурсите също се използват неефективно, защото те биват облагани с данъчно бреме, за да поддържат губещи начинания.

По показателя “Държавни предприятия и инвестиции” оценката на България е изключително ниска – тя е 2 (от 10). Това означава, че в много сектори все още има държавни предприятия (приватизацията е бавна – в последните години се приватизират годишно само около 1% от активите, които държавата е притежавала през 1995 година), някои от които имат законов монопол и освен това прекалено голяма част от общите инвестиции се извършват от правителството. Държавните компании работят по правила, които са различни от тези за частните - те не са зависими от потребителите си или от инвеститори за набиране на капитал и често оперират на защитени пазари. По тази причина в отраслите, в които има държавни фирми, често не се спазват правилата на пазара, липсват до голяма степен стимули за инвестиции и иновации, липсва конкуренция, която да води до увеличение на качеството и намаление на цените.

Правителствените инвестиции се извършват от държавната администрация за сметка на данъци, събрани от данъкоплатците. Това дава силен стимул за неефективност, тъй като, както отбелязва Нобеловият лауреат Милтън Фридман, “ако харчиш чужди пари в полза на някой друг, не те е грижа нито колко, нито как харчиш.”

Данъчното облагане на доходите е друг важен показател на икономическата свобода и държавната намеса в икономиката и живота на хората. Високата максимална данъчна ставка, която се прилага при сравнително ниско равнище на доход отнема от индивидите плода на техния труд. При тази ситуация намаляват индивидуалните стимули за работа (защо да работиш повече, след като ще получиш само малка част от това, което си изкарал, а другото ще прибере държавата?). Освен това хората се лишават от възможността да използват тези средства по свой личен избор и по най-ефективния начин, информацията за който притежават само те. Държавата разходва събраните средства съобразено с политически намерения като така се губи възможен доход от алтернативната им употреба. Така се намалява богатството на отделните хора, ограничават се перспективите за увеличаване на богатството и възможностите за икономически растеж.

В България най-високата пределна ставка по данъка върху доходите е 29%, което е относително умерено висока данъчна тежест. Поради тази причина оценката за показателя най-високата пределна ставка по данъка върху доходите е относително висока – 8 (от 10). От друга страна, когато се разглежда най-високата пределна ставка на общото данъчно-осигурително бреме (социални осигуровки + данък върху доходите) ситуацията се променя драстично – тази ставка е над 50%. В резултат на това и оценката за най-високата пределна ставка на общото данъчно-осигурително бреме е изключително ниска – 2 (от 10).

В последните години не се забелязва последователна политика към намаление на най-високата пределна данъчна ставка. От една страна през 2002 година беше намалена пределната данъчна ставка по подоходния данък, което

облекчава данъчното бреме. От друга страна, обаче, в началото на 2003 година бяха въведени минимални осигурителни прагове и регистрацията на трудовите договори, беше увеличена максималният доход, върху който се плащат осигурителни вноски и беше намален прагът, над който се плаща максималният размер на подоходния данък, които действия означават ефективно увеличение на данъчното бреме.

2. Правна структура и сигурност на правата на собственост

Втората област от индекса се съсредоточава върху най-важната функция на държавата – защита на индивида и на неговото право на собственост. Възможността да се придобива собственост е основна мотивираща сила в една пазарна икономика. За да бъде гарантирана обаче тази възможност трябва да е налице върховенство на закона, независимост на съдебната система и безпристрастност на съдилищата. Защита на правото на собственост дава увереност на гражданите да предприемат стопанска дейност, да спестяват и да правят дългосрочни планове, защото знаят, че доходът им не може да бъде отнет. В противен случай би се обезсмислила и свободата на размяна, тъй като индивидите няма да са сигурни, че ще могат да се възползват от плодовете на извършваната от тях дейност. Една добре уредена правна система урежда законосъобразно споровете между икономическите агенти и увеличава степента на изпълнение на договорите. Това от своя страна е предпоставка за насърчаване на системата на пазарна размяна намаляване на транзакционните разходи по сделките, ограничаване на несигурността в бизнес средата и привличане на чужди инвестиции. Ето защо страните с нисък рейтинг в тази област е малко вероятно да постигнат и поддържат висок темп на икономически растеж.

Със своя рейтинг от 4,8 България се нарежда на 73-то място в тази област. Спрямо предишни години тя отбелязва отстъпление – в сравнение с 1990-а година оценката е намаляла с една трета.

Основна причина за незадоволителните резултати е слабото представяне при компонентите “независимост на съдебната власт” и “безпристрастност на съдилищата”. Това е последица от липсата на увереност от страна на обществеността и в частност на стопанските агенти, че съдът може ефективно да разреши възникналите между тях спорове и да защити техните права. Съдебната реформа, чиято основна цел е да се справи точно с този проблем, бе на практика спряна от Конституционния съд. Неговите тълкувателни решения отмениха редица изменения в Закона за съдебната власт, които имаха за цел да увеличат персоналната отговорност на магистратите за тяхната дейност. Забавянето бе отчетено и от Европейската комисия, която трябваше да постави ултиматум пред законодателната власт, за да могат да се придвижат напред нужните промени в Конституцията. Друга причина за трудния ход на реформите е недостатъчното финансиране на съдебната система.

Друга предпоставка за ниските оценки в област 2 е неефективността на правната ни система, която до голяма степен подкопава доверието в нея. Един от източниците на тази неефективност е тромавостта на уреждане на съдебни спорове. Доклад на Световната банка³ отчита висок индекс на формализъм на българската правна система, като от всички изследвани бивши социалистически страни само Казахстан получава по-неблагоприятна оценка. Дългите

процедурни срокове, както и множеството съдебни процедури, не създават впечатление у предприемача или обикновения гражданин, че може лесно да защити правата си. Търсят се странични начин за решаване на проблемите, което от своя страна стимулира корупцията. Това може да доведе до по-малък обем на сключените сделки в националната икономика, тъй като агентите се страхуват прекалено много от неизпълнение от насрещната страна и оценяват стопанския риск като твърде голям. Намаляването на броя на процедурите, тяхната сложност и продължителност е основна предпоставка за увеличаване на ефективността на правната система. Като пример за стъпка в правилната посока могат да се посочат измененията в Търговския закон, които съкратиха и опростиха процедурата по обявяване в несъстоятелност. Това ще спомогне за по-гъвкавото пренасочване на ресурси като човешкия капитал и финансовите активи към по-производителни сфери на стопанския живот. Според изчисления на Световната банка⁴ досега в България са били нужни около 3,8 години за осъществяване на процедурата по обявяване в несъстоятелност и последваща ликвидация на дадено сдружение.

Съществуващият индекс на съдебната реформа⁵ показва нуждата от промени и в други области като квалификацията и подготовката на съдиите и процеса на техния подбор/назначаване. Невъзможността за навлизане на нови кадри в системата, както и неподходящата подготовка на редица магистрати не създават условия за настъпването на желаните промени.

България не получава висока оценка и за защита на интелектуалната собственост – 3,1. Подобно на материалната, интелектуалната собственост също е продукт на усилията на хората и те съответно трябва да могат да се възползват от съобразителността и изобретателността си. Според повечето експерти нормативната база, уреждаща материята, е достатъчно добра. България ратифицира и Европейската патентна конвенция през 2002 г. Спазването на авторските права обаче продължава да е проблем за страната ни. През 1999 г. България беше извадена от “Специалния списък за наблюдение 301” от САЩ, в който се включват всички страни, които не полагат достатъчно усилия в тази насока. През 2003 г. обаче Международният алианс по интелектуална собственост отново предложи България да бъде записана сред тези държави. Това е знак, че законите не винаги се спазват, а органите на реда не се справят напълно с възложените им задачи. Проблемите са предимно на музикалния и софтуерния пазар, както и при кабелните оператори.

Недостатъчната законова защита предопределя и липсата на интерес у компаниите и гражданите да патентоват свои открития. През 2001 г. са издадени доста ограничен брой патенти, което показва значителен спад на развойната дейност в страната. Положителна тенденция е увеличаването на броя на регистрираните търговски марки, макар тяхната защита все още да не е достатъчно ефективна.

Ненамесата на военните в държавното управление предполага добра оценка за свободата в България по този показател – 8,3. Недостатъчните реформи в армията обаче и липсата на силен граждански контрол върху нея продължават да бъдат проблем. Относително стабилна през годините остава оценката за всеобхватност и завършеност на правната система.

Разглеждайки защитата на правото на частна собственост в България, трябва да се отчете, че все още чужди физически и юридически лица не могат да

притежават земя в България. Това е едно залегнало в Конституцията ограничение на стопанската инициатива, което демотивира чуждестранните компании и граждани да инвестират в България. Загриженост будят и върнатите от президента последни изменения в Закона за държавната собственост, които предвиждат по-лесна и бърза процедура за отчуждаване на частни имоти за държавни нужди. Като мотив е посочено създаването на възможности за усвояване на средства по различни международни проекти, но това не оправдава въведените нови ограничения в защитата на частната собственост.

3. Достъп до сигурни пари

Парите улесняват размяната. За да се случи това, обаче, тези пари трябва да бъдат истински, т.е. трябва да са сигурни и стабилни, което означава, че правителството не трябва да манипулира тяхната стойност чрез произволна промяна в количеството им. Високата и променлива инфлация изкривява относителните цени, променя условията на дългосрочните договори и прави фактически невъзможно за индивидите и бизнеса да планират бъдещето. Сигурните пари са съществени за защитата на правата на собственост, тъй като инфлацията унищожават спестяванията. Правителствата използват инфлацията (и печатането на пари), за да отчуждават собствеността на гражданите чрез девалвация, докато използват новонапечатаните книжни пари за правителствени разходи. Това често се нарича “инфлационен данък”. Важен показател за достъпа до сигурни пари е възможността да се притежава чужда валута. Ако bankerите могат да предложат спестовни и чекови сметки в други валути, или гражданите могат да си откриват сметки в чуждестранни банки, тогава достъпът до сигурни пари се увеличава и се разширява икономическата свобода.

По отношение на достъпа до стабилни и сигурни пари България заема 114-то място от 123 страни и има оценка 4,5. Това се дължи на хиперинфлацията през 1997 година, която оставя дългосрочен негативен ефект върху стабилността на българския лев. През месец юли 1997 година обаче беше въведен режим на валутен борд, което доведе до вътрешна и външна стабилност на лева, намаляване на инфлационния данък и увеличаване на инвестициите и растежа. Запазването на постигнатата монетарна стабилност в дългосрочен план е изключително важно за икономическото развитие на страната. Това означава, обаче, че квазимонетарната политика, която министерството на финансите започва да провежда чрез депозирването на средства от фискалния резерв в търговски банки, трябва да се прекрати.

По показателя “Свобода да се притежава чуждестранна валута” България получава максималната оценка 10 поради възможността на гражданите да притежават чуждестранна валута и да откриват сметки в чуждестранни банки.

4. Свобода на размяната с чужденци

Свободата на размяна с чужденци е четвъртата област от индекса заради ключовото си значение за икономическата свобода. Размяната през националните граници е от взаимен интерес за разменящите и допринася съществено за постигането на по-висок жизнен стандарт на населението. Предлагането на стоки услуги се оптимизира, тъй като местните предприемачи се специализират в осигуряването на блага, в чието производство са най-

ефективни. Останалата част от пазара се задоволява от вносни стоки и услуги, чиято цена би била по-висока, ако те се произвеждат в страната.

Правителствата обаче налагат различни ограничения върху размяната като мита, квоти, административни бариери пред вноса и износа и контрол върху валутния и капиталовия пазар. По този начин те се опитват да облагодетелстват отделни местни предприемачи, защитавайки ги от допълнителен конкурентен натиск. В същото време обаче не се създават стимули за повишаване на ефективността на местното производство, а отрицателните последици от подобни мерки се носят предимно от потребителите под формата на по-високи цени и по-ниско качество на благата.

Отвореността на една икономика може да има и косвени ефекти. Тя може да поощри правителствата да възприемат стабилни институции и политики, тъй като ако не го направят, работната ръка и капиталът могат лесно да се насочат другаде, където има по-благоприятни условия за бизнес и полагане на труд. По този начин отвореността би трябвало да дава на силни стимули на вземащите решения да избягват политиките, които спъват растежа.

Оценката на България за “свобода на размяна с чужденци” е относително висока – 7,2, което ѝ отрежда 56-то място от 123 страни. Основен принос за това има представянето по показателя “данъци върху международната търговия” и по-специално по подпоказателя “мита и митнически такси като процент от вноса и износа”. Ниските приходи от мита и митнически такси (Вж. Табл. 4) може да се обясни с членството на България в Световната търговска организация и ЦЕФТА, напредналия етап на либерализация на търговията с ЕС, както и споразуменията за свободна търговия с ЕАСТ и отделни държави като балтийските републики, Македония, Турция и Израел.

Табл. 4 Размер на митата и митническите такси и развитие на търговския сектор за периода 1998 – 2002 г. (в хил. лв.)

	1998	1999	2000	2001	2002
Мита и митн. такси	442 978,7	258 554,7	220 715,8	195 408,3	188 389,6
Износ	10 552 558	10 600 509	14 902 039	16 509 634	17 171 918
Внос	10 500 941	11 973 508	16 334 291	18 759 953	19 307 650
Мита и митн. такси / внос и износ	2,10%	1,15%	0,71%	0,55%	0,52%
Търговски сектор/БВП	93,8%	94,8%	116,8%	118,8%	112,8%

Източници: Министерство на финансите, НСИ, БНБ

През последните години отчитаме значителен напредък в премахването на квотите и данъчните тежести пред международната размяна, макар налице да са и някои негативни тенденции. Българското правителство увеличи митата на редица зеленчуци като някои сортове домати и картофи, отделни млечни продукти, изкуствени торове, кронеркорковите капачки и продукти от домашни птици. В повечето случаи въведените защитни мита бяха на практика предназначени към определени търговски партньори на България като Турция, Украйна, Румъния и Македония, които са в състояние да внасят определена част от тези стоки на цена, по-ниска от тази, на която българските производители могат да предложат своята продукция. Това, както икономическата теория би

предрекла, доведе до завишени цени за българския потребител, а евентуалният положителен ефект върху “защитените” местни производители остана под съмнение поради естественото предимство на чуждите производители в осигуряването на стоки като ранните домати например.

Една от ниските оценки за България в област 4 е за скрити бариери пред вноса – 4,4. За вносителите в България процесът на освобождаване на стоки от митница е твърде тромав, характеризира се с множество административни процедури и крие опасности от чиновнически произвол. Тези фактори от своя страна са предпоставка и за наличието на корупция сред митническите служители.

Нарастването на вноса и износа (Вж. Табл. 4) е причина за чувствителното увеличение на оценката по показателя “размер на търговския сектор” спрямо 2000 година – от 5,9 на 7,1. Причината за това може отново да се потърси в либерализацията на международната търговия. За поредна година България има максималната оценка по показателя “разлика между официалния и неофициалния валутен курс” – 10, като основна причина за това е въведеният валутен борд.

Ниската оценка за “ограничения върху капиталовите пазари” се обуславя слабо от представянето на страната по подпоказателя “ограничения на капиталовите трансакции с чужденци” – само 2,3. От разгледаните 13 възможни вида контрол върху сделките на капиталовите пазари Международният валутен фонд⁶ е установил, че в България са налице цели 10 от тях. Тук трябва да се отбележи, че в повечето случаи едни и същи ограничения важат както за местни, така и за чужди лица. Слабост на индекса при това измерване е, че не се взема предвид степента на строгост на отделните видове контрол, а само техният брой.

По принцип нелиберализираните капиталови пазари създават пречки пред свободното движение на капиталите, като по този начин влияят отрицателно на бизнес средата и нивото на инвестиции в страната. В България обаче ограниченията не са основният проблем пред капиталовите трансакции. Неефективното функциониране на българските капиталови пазари по-скоро се дължи на изкуствения начин, по който те бяха създадени, и ограничения брой компании, предлагащи публично свои ценни книжа.

5. Регулиране на кредита, труда и бизнеса

Когато законодателството ограничава навлизането на някои пазари (както и излизането от определени видове бизнес) и възпрепятства участието в доброволна размяна, икономическата свобода намалява. Общата оценка за регулирането на кредита, труда и бизнеса е 5,4 (от 10), което отрежда на България 78 място сред 123 страни. Съответно по този показател България има същата оценка като Пакистан и има по-ниска оценка от страни като Боливия и Бурунди.

5.1. Регулиране на кредитните пазари

Кредитните пазари са изключително важни за функционирането на икономиката, доколкото те са свързващо звено между тези, които спестяват и тези, които инвестират. Съответно, регулирането на тези пазари влияе върху възможността спестителите и инвеститорите да срещнат в доброволна сделка

интересите си и следователно влияе върху икономическата свобода. В допълнение, тези пазари са с критично значение за ефективното разпределяне на капиталите в икономиката. Оценката за регулиране на кредитните пазари е 6,9 (от 10), което поставя България на 65 място сред 123 страни.

По отношение на регулирането на кредитните пазари България има високи оценки по два от критериите – частна собственост на банките и избягване на негативни лихвени проценти. По отношение на собствеността на банките оценката е 8 (от 10) и ще се повиши заради приватизацията на банка Биохим и ДСКбанк. Разбира се, не трябва да се забравя, че все още има една държавна банка, Насърчителна банка, и една квазидържавна банка – Общинска банка, които също би било добре да се приватизират (тези банки, обаче, са доста малки и не оказват значително влияние на банковата система). Високата оценка за избягване на негативни лихвени проценти се дължи на валутния борд и монетарната стабилност, осигурена от неговото функциониране, както и на спадането на спреда между лихвите по кредитите и депозитите.

По отношение на конкуренция от чуждестранни банки оценката ще се повиши, тъй като след приватизацията на банка Биохим и ДСК вече много голяма част от банковата система е в ръцете на чужди собственици. При показателя “кредит за частния сектор” оценката е 7.3 и бележи нарастване, тъй като все по-голяма част от кредита е насочен към частния сектор, а не към публичния. От друга страна, обаче, все още много компании, ползващи кредити, са държавни (НЕК, Булгаргаз, АЕЦ, топлофикационните дружества и други дружества в енергетиката, БТК, Булгартабак, водоснабдителните компании и т.н.) и трябва да се приватизират, доколкото действат като “стокови кредитори” от последна инстанция.

5.2. Регулиране на пазара на труда

Една трета от оценката за регулиране на кредита, труда и бизнеса се определя от въведените регулации на пазара на труда, които обикновено се оправдават с нуждата от защита на правата на наетите и гарантиране на минимален жизнен стандарт. Намесата на държавата във взаимоотношенията между работодателя и работника обаче ограничава възможността на страните да договорят взаимноизгодни условия помежду си. Мерки като нормативното определяне на минимална работна заплата, формализмът на процедурите по назначаване и уволняване, изискванията към предлаганите условия на труд и задължителното колективно договаряне увеличават разходите за труд в дадено предприятие, без да е налице съответното повишение на производителността. Създават се пречки пред ефективното използване на фактора труд в икономическата дейност, което влияе отрицателно на конкурентоспособността на фирмите и на привличането на нови инвестиции в дадена икономика. Стриктните регулации на пазара на труда имат негативен ефект и върху безработицата, тъй като завишените разходи за труд принуждават работодателите да наемат по-малко служители от съображения за икономическа ефективност.

България получава ниска оценка в абсолютна стойност за регулации на пазара на труда – 4,9, но класирането ѝ по този показател е най-високо в сравнение с това при всички останали – 44-то място.

Показателят “влияние на минималната работна заплата” измерва негативния ефект от административното определяне на минималния размер на работната

заплата върху разходите за труд и заетостта. Най-осезаеми са последиците за неквалифицираните работници, младите, работниците без опит и хората с увреждания. Те не са достатъчно производителни, за да получават дори минималната работна заплата, и следователно са принудени да търсят заетост в неформалната икономика или да се присъединят към групата на дълготрайно безработните или обезсърчените работници.

Оценката на България по показателя “влияние на минималната работна заплата” е втората най-ниска сред изследваните 74 страни след тази на Украйна. Тя се определя на базата на отговорите на български предприемачи за цялостното въздействие на фиксираната минимална работна заплата и строгостта при нейното прилагане. Резултатите за България могат да се обяснят с факта, че до въвеждането на минималните осигурителни прагове в началото на 2003 година размерът на минималната работна заплата не влияеше единствено върху работниците с ниска производителност. Макар в действителност да са получавали по-високи възнаграждения, множество служители формално са били наемани на минималната работна заплата, която е определяла размера на осигурителните вноски и оттам на разходите за труд в съответната фирма. Тази роля на минималната работна заплата от 2003 година се пое от минималните осигурителни прагове, определяни за всеки различен бранш от съответните синдикати и представителни организации на работодателите.

Голямата част от договорените минимални осигурителни прагове са над минималната работна заплата, което увеличи разходите за труд особено в малките и средни фирми чрез нарасналите плащания към НОИ. Така макар минималната работна заплата да загуби част от влиянието си, тя бе заместена от нови регулации, чийто ефект се оказва още по-обременяващ за бизнеса. Плановете на Министерството на труда и социалната политика включват договаряне на минимални работни заплати във всеки бранш между синдикати и работодатели, което се очаква да повиши средната минимална работна заплата в страната и оттам нейния отрицателен ефект върху икономическата активност.

Оценката за гъвкавост при назначаване и уволнение е резултат от залегналите законови ограничения в Кодекса на труда. Класация на Световната банка⁷ поставя България на 5-о място по гъвкавост на назначаването сред изследваните 110 държави по данни за 2001 година. Този резултат обаче би могъл да се влоши след въвеждането на задължителната регистрация на трудовите договори от 1 Януари 2003 година. В подобна насока биха подействали и приетите от Министерски съвет изисквания към съдържанието на трудовия договор, тъй като по-високата степен на формализация на процеса на назначаване на служители затруднява работодателите. За незадоволителното представяне на България в областта “Регулации на пазара на труда” допринасят и ограниченията, свързани с полагането на извънреден труд, работа на непълно работно време или на срочен договор, както и изричното изброяване на възможните мотиви за уволнение в съответната нормативната база.

Ограничената съвещателната роля на синдикатите и организациите на работодателите в съветите за тристранно сътрудничество определя високата оценка на България по показателя “колективно договаряне”. В тази област обаче също се наблюдава отстъпление от следването на пазарните принципи в отношенията работодател – служител. Според добавения през 2001 година чл. 51в в Кодекса на труда “по общо искане“ на сключилите колективния договор

на отраслово или браншово равнище министърът на труда “може да разпростре прилагането на договора или на отделни негови клаузи във всички предприятия от отрасъла или бранша”. Впоследствие на синдикатите и организациите на работодателите им бе дадена и правото да договарят помежду си минималните осигурителни прагове, което министерството на труда и социалната политика определи като първа крачка истинското договаряне на работните заплати между синдикатите и работодателите за отделните браншове и професии.

България получава добра оценка за стимули от помощи за безработни при търсене на заетост, тъй като в сравнение с други страни размерът на тези помощи е малък. Програмата “От социални помощи към осигуряване на заетост” не се очаква да има особен ефект върху пазара на труда в тази насока. Оценката за задължителна военна служба обаче е твърде ниска – 3 от 10 заради все още наборната военна служба, което поставя на преден план нуждата от въвеждане на платена доброволна договорна служба.

Препоръките за по-нататъшна либерализация на пазара на труда включват децентрализиране на колективно договаряне на ниво отделна фирма, премахване на осигурителните вноски върху обезщетенията и плащането на първите три дни болнични за сметка на работодателите, отмяна на класовете прослужено време и намаляване на ограниченията, свързани с работата на непълно работно време, полагането на извънреден труд и срочните трудови договори.

5.3. Регулиране на бизнеса

Подобно на регулациите на кредитните и трудовите пазари, регулирането на бизнес дейностите намалява икономическата свобода, тъй като регулативните ограничения и бюрократичните процедури ограничават конкуренцията и действието на пазарите. Оценката за регулиране на бизнеса е 4,5 (от 10), което поставя страната на 55 място от 123 страни.

Важен показател за регулирането на бизнеса е контролирането на цените от страна на правителството. В България има все още много цени, определяни от правителството – електричество, топлоенергия, цигари, лекарства, природна газ, водоснабдяване, телефонни и пощенски услуги. Минималните цени са друг начин за контрол – пример за това е минималната застрахователна премия по застраховката гражданска отговорност. Изходът тези отрасли да се демонополизират и либерализират, за да може конкуренцията да започне да действа и в тях.

Голям проблем са административните пречки пред започване на нов бизнес - оценката за този показател е много ниска - 2,8 (от 10). Това се дължи на наличието на множество лицензионни и разрешителни режими, които са скъпи (отнемат много време и пари). През 2003 година с повишаването на съдебните такси се върви към влошаване на този показател. По “изгубено време заради бюрокрацията” оценката е 4 (от 10), тъй като администрацията е силно неефективна и отделните структури не разменят информация помежду си. Така на хората от бизнеса им се налага да посещават много на брой различни институции, за да декларират и регистрират една и съща информация или да получат някакво разрешение или лиценз. За показателя леснота на стартиране на нов бизнес оценката е изключително негативна (2,5 от 10), което е

показателно за неблагоприятната бизнес среда (в изследването са използвани данни от World Economic Forum (2003), *Global Competitiveness Report 2002-2003*, Oxford: Oxford Univ. Press).

¹ Повече подробности за методологията може да се намери в оригиналния доклад на института “Фрейзър”. Виж <http://www.freetheworld.com/release.html>

² За подробности виж www.freetheworld.com/2003/EFW2003.ppt и www.freetheworld.com/press070803.html

³ Djankov, S., La Porta, R., Lopez-de-Silanes, F. and Shleifer, A. (2002), *Courts: The Lex Mundi Project*, NBER Working Paper No. w8890, <http://papers.nber.org/papers/w8890>

⁴ Виж <http://rru.worldbank.org/DoingBusiness/SnapshotReports/Bankruptcy.aspx>

⁵ Виж *Индекс на съдебната реформа в България*, Правна инициатива за Централна и Източна Европа на Американска асоциация на юристите, 2002.

⁶ Виж *IMF Annual Report on Exchange Arrangements and Exchange Restrictions 2001*

⁷ Виж <http://rru.worldbank.org/DoingBusiness/TopicReports/LaborRegulations.aspx>